

Dos dibuixos de Teresa Pascual sobre Alaquàs (1934)

Fa uns anys, buscant altres informacions en la premsa dels anys 30, vaig entropessar amb uns dibuixos de dos racons importants d'Alaquàs, tots dos obra de l'artista Teresa Pascual. Des d'aleshores els tenia arxivats per si algun millor dia redactava un treball sobre aquests dibuixos i sobre la seua autora. Ara ha arribat el moment de fer-ho, just després d'haver indagat la vida de Teresa Pascual i de recollir diverses cròniques en la premsa de l'època que ens ajudaran a situar els moviments d'aquella dona de caràcter i de creació que fou.¹

Teresa Pascual Añó va nèixer a Torís el 1914, i ben prompte s'instal·là a València. Era filla de la torisana Teresa Añó i del benassalenc Jesús Pascual, afeccionat a la construcció de maquetes i cultivador de l'aquarel·la i de la fotografia acolorida, un *avant la lettre*, sens dubte, d'aquesta tècnica. Tereseta va mostrar de molt jove la seua inclinació pel dibuix i la pintura a l'oli, i a pesar d'alguns impediments de son pare –artista també, com he dit, i avançat al seu temps en altres conceptes– va poder accedir a les classes particulars de pintura que impartia al cap i casal el pintor de fama Manuel Sigüenza Alonso (València 1870-1964). Posteriorment va passar a «l'Escola d'Artesans» de València, després anomenada «Escola d'Arts i Oficis», on va ser la primera dona a participar de les classes, amb un tracte diferencial positiu, però un tant paternalista.²

¹ Només hi ha dos treballs monogràfics que s'han aproximat a la pintora: el de Pere-Enric Barreda, publicat en línia: <www.geocities.com/Athens/Acropolis/2864/pascual.htm>, i <www.geocities.com/Athens/Acropolis/2864/museu.htm>, i el capítol que li dedica Herminia Samblás Arroyo en el llibre *Pintoras en Castellón, 1900-1936*. Diputació de Castelló, 2003, p. 215-226. Aquest treball és deutor en gran manera del de Barreda.

² Cal esmenar la informació sobre aquest aspecte que dona Herminia Samblás en el llibre esmentat. La font oral

Teresa Pascual Añó

La providència va voler que en aquells anys coincidiren a Benassal durant els estius la seua família amb Carles Salvador, destinat com a mestre a aquell poble entre el 1916 i el 1934, valencianista entusiasta i organitzador d'una multitud d'actes culturals, a més de pedagog renovador i escriptor polifacètic. La relació entre les dues famílies fou molt intensa i pròxima. També mantingueren una bona amistat amb els benassalencs Alard Prats, periodista internacional, i amb el músic i compositor Perfecte Artola.

Tal com em comentava la seua filla Maite,³ la trajectòria artística de Teresa Pascual és constant al llarg de tota la vida, però amb un punt d'inflexió a partir de la postguerra. Com tot seguit veurem, fins a l'any 1936 havia mostrat un cert interès per exposar públicament, però a partir dels anys 40 és una dona casada amb fills que viu a València i ha de dirigir l'atenció a altres quefers. Tot i això no deixà mai de dibuixar o pintar, si bé limità al màxim la projecció pública. Aquesta retirada de l'escena social, però, no justifica els obllits sistemàtics dels historiadors actuals de l'art, que en tractar el període republicà només solen recuperar els noms que traspassaren la guerra o que hi tingueren un paper destacat pel seu compromís antifeixista, i entre ells hi ha poques dones reconegudes. Potser valga la pena estar un poc més atents a les cròniques periodístiques d'aquells anys, que ofereixen una informació de

d'informació és la mateixa, Maite Miralles (filla de Teresa Pascual), però la investigadora no la va interpretar correctament. La jove entrava per la porta i per l'escala dels professors i s'asseia a la primera fila de l'aula, i no d'amagat, com diu Samblás (p. 215 i 278). El tracte paternalista també era un altre mecanisme de discriminació que exercia la societat envers les dones, però menys exacerbada que la marginació directa.

³ Entrevista realitzada a València el dia 11-5-2007.

primera mà i una perspectiva més aproximada als fets, i no tan sols als noms que es consagraren *a posteriori*.⁴

D'acord amb la caracterització que han fet altres veus més autoritzades en matèria artística, com ara Herminia Samblás en el treball esmentat o la mateixa filla de la pintora, Maite Miralles (licenciada en Belles Arts), la seua pintura –aquarel·les i olis– és deutora del domini que mostra en la tècnica del dibuix. De fet, sembla ser un axioma que un bon pintor ha de ser un bon dibuixant, i Teresa ho és. En els seus quadres a l'oli hi ha tres trets fonamentals: l'harmonia dels tons pastel, la llum i la transparència, amb el resultat d'una delicadesa cromàtica extrema. La pintura que fa resulta agradable i atrau l'espectador. Va pintar interiors, paisatges, bodegons, alguns retrats, i tant en el dibuix fet amb el plomí com en la pintura remarca el seu interès constant per l'arquitectura i pels paisatges urbans.

De l'època 1931-1936 he pogut reconstruir la seua participació en diverses exposicions col·lectives al voltant de «l'Agrupació Valencianista Republicana», «Acció d'Art» i el «Cercle de Belles Arts», que enumeraré i comentaré breument. Justament, aquestes entitats –amb la «Sala Blava» al capdavant des del 1929– van ser els nuclis que polaritzaren la renovació i l'avantguarda artística a València i donaren aixopluc a grups nodrits d'artistes novells i confirmats que contestaven les tècniques i el tractament folkloritzant dels temes valencians en les arts nostrades. Teresa Pascual hi participa modestament, no des d'un punt de vista que es puga anomenar avantguardista, sinó més aviat des d'una òptica de simpatia ideològica per les idees d'esquerra i valencianistes. Les constriccions familiars i de gènere, ben típiques també d'aquella època, la portaren a rebre una formació pictòrica bastant clàssica que en els pocs anys d'activitat intensa no li van permetre evolucionar –o no va voler fer evolucionar– cap a altres estils més innovadors. Per això els temes que toca són els que són i com són: adients amb allò que s'esperava d'ella, com de la resta de dones que gosaven entrar en el terreny quasi vedat de l'art.

Havent vist les reserves del pare respecte de l'accés de Teresa al món artístic, és ben possible que l'amic de la família Carles Salvador fera per remoure

⁴ És el cas, per exemple, de les monografies *Arte valenciano. Años 30*, amb capítols de diversos autors, València, Consell Valencià de Cultura, 1998. *Historia del arte valenciano*, València, Consorci d'Editors Valencians, 1986; o *Historia del arte en Valencia*, València, Bancaixa, 1999, de Felipe M^o Garín; ni el llibre recent de Francisco Agramunt *La vanguardia artística valenciana de los años treinta*, València, Generalitat Valenciana, 2006. Per una altra banda, el *Diccionario de artistas valencianos del siglo XX* coordinat per Agramunt (1999) li dedica unes línies bastant benèvols; vol. III, p. 1.323.

els obstacles i que fóra el mentor de la jove artista, atés que ell mateix milità o almenys simpatitzà amb totes les empreses valencianistes i culturals en què l'hem trobada. Heus ací dues actituds enfrontades: davant el paternalisme anul·lador de la voluntat individual que practica el pare, és ben plausible l'aposta de Carles Salvador per l'expressió lliure de la voluntat personal.

Vegem ara les exposicions en què participà a partir de 1931, la gran majoria de les quals representen una novetat ara per ara:

1. L'Exposició d'Art de Benassal

Del 29 d'agost al 4 de setembre de 1931, Teresa Pascual fou invitada per Carles Salvador a mostrar algunes pintures a l'oli en l'exposició d'art preparada per a difondre la bellesa del paisatge maestratenc i fomentar el turisme a partir de les millors mostres del patrimoni benassalenc (documents, llibres, peces diverses...). Recordem que Benassal era una destinació turística habitual per la presència de la Font d'en Segures, declarada d'utilitat pública el 1928, però concorreguda ja almenys des de la primera meitat del XIX.⁵

Carles Salvador escrigué aleshores sobre ella:

«Otro artista al servicio del turismo local es la jovencita Teresita Pascual. Con su "Barranc" y su "Maset d'en Serrans" y su Llavador y su Mitja taronja lleva estas bellezas montańesas a la admiración de las gentes, que ante dichos lienzos sentirán deseos de conocer, de vivir paisajes y ambientes dignos del turismo valenciano».

I sobre el tractament que fa del paisatge reportava en un altre lloc:

*«Paisatges on la natura ha volcat tota fulla sensual, tota clapa d'or solar, tota ombra que fa silenciós i penetrant el descans de la vegetació ubèrrima i de la llum engegadora. Paisatges del Maestrat solemne, fort i fragós, pare de l'artista, però lluminós d'ocres i morats en contrast amb la llum de foc de l'horta valenciana; paisatges del Maestrat racial, sentimental...».*⁶

⁵ Vegeu la informació de Barreda en les pàgines <http://www.geocities.com/Athens/Acropolis/2864/aigua.htm> i <http://www.geocities.com/Athens/Acropolis/2864/hife.htm#a>.

⁶ Cite en els dos casos per Barreda, que no n'indica la procedència.

Es tracta de la primera mostra pública en què col·labora, i ho fa al costat de dos pintors valencians madurs i reputats com Vicent Gómez Novella (1870-1956), que hi presentà uns llenços, i Juan Belda Morales (1872-1944), amb diverses aquarel·les.

2. La III Manifestació d'Art

Es tracta de l'exposició col·lectiva muntada a «l'Agrupació Valencianista Republicana», al mateix local que abans havia acollit el grup de la Sala Blava, al carrer de la Redempció, número 8, de València. La mostra fou inaugurada el 2 de gener de 1933, amb obres d'escultura, art decoratiu, pintura i carpetes de dibuixos dels seus socis.⁷ Teresa Pascual hi aportà uns bodegons i un paisatge. Hi participà al costat dels artistes Francesc Aguar, Manuel Antón, Josep Balaguer, Ferran Escrivà i Cantos, Tomàs Fabregat, Antoni Ferrer, Manuel Jiménez Cotanda, Eduard Muñoz Orts, Josep Navarro, Pancho, Francesc Peris, Pasqual Roch Minué, Josep Tamarit, Valentí Urios, Antoni Vercher, Ricard Boix, Company, Ernest Marco, Robert Roca, Josep Sabina, Garcia Juste, Enric Mariner, etc.

Els organitzadors volgueren donar a la mostra un aire de fira, amb una certa interactivitat entre els espectadors i els treballs mostrats (observació d'edicions de llibres i de les carpetes de dibuixos amb la possibilitat d'adquirir-los, la subhasta d'obres seleccionades pels autors per al foment d'aquesta activitat...), emulant les fires d'art que tant d'èxit tenien a Barcelona i a altres ciutats.⁸

3. La I Exposició Col·lectiva d'Acció d'Art

El 25 de maig de 1933 es constituïa a València l'agrupació d'intel·lectuals i artistes valencians «Acció d'Art», alguns dels quals provenien de «l'Agrupació Valencianista Republicana». Ocupà la mateixa seu del cèntric carrer de la Redempció, quan l'AVR es mudà al carrer de Barcelonina. Segons que ens diu Adolf Pizcueta, «Acció d'Art» es convertí en un lloc de reunió i tertúlia diària d'artistes i escriptors, prou popular, caracteritzat per

⁷ L'AVR s'havia constituït el 24 d'abril de 1930, amb una opció política federalista liderada per la petita burgesia valencianista d'esquerra.

⁸ *El Camí* 44 (7-1-1933), segons la crònica periodística de Jaume Sorell.

la seua marcada significació valencianista»,⁹ amb el mateix esperit de discussió i de renovació que havia presidit la «Sala Blava».

Entre els artistes adherits figuraren Vicent Abad, Ferran Escrivà, Josep Mateu, Pasqual Roch, Ricard Boix, Josep Balaguer, Ernest Marco, Francesc Gómez Serrano, Rafael Raga, Enric Mariner i altres que veurem tot seguit.¹⁰ En la primera Junta Directiva, curiosament, s'integrà Jesús Pascual, pare de Teresa, com a tresorer comptador. Ell era empleat a València de la companyia asseguradora «El Fènix», amb seu al carrer de Colom, i posà els coneixements de comptabilitat al servei «d'Acció d'Art».

El dia 23 de novembre de 1933 s'inaugurava aquesta exposició col·lectiva dels associats, oberta fins al 6 de desembre. Alfred Baeschlin en fa una crònica completa en què parla de l'aplec divers d'artistes consagrats i d'*amateurs*, entre pintors, dibuixants, ceramistes i escultors.¹¹ Entre ells, Josep Balaguer, Tomàs Fabregat, Pasqual Roch, Muñoz Orts, Burgos Duet, Enric Ginesta, Josep Campillo, Bernabé, Bogani, Rupert Sanchis i Cano, Josep Peris, Manuel Jiménez Cotanda, Benjamí Súrria, Joan Tomàs i Martí, Josep Mateu, Susanna Gutiérrez, Fenoll, Alfons Gabino, Ricard Boix, Ernest Marco, Víctor-Hino (Victoriano Gómez López), Josep P. Nebot i el mateix Baeschlin.

Teresa Pascual hi presentà «quatre quadres, i tots els que recorden les seues remeses d'anteriors exposicions queden asombrats dels notables progressos realitzats per esta artista. Tant per la seua correcció en el dibuix com per la seua qualitat pictòrica, les teles de Teresa Pascual demostren un talent ferm acompanyat d'una tècnica i manera d'expressar molt varonils. En el llenç *Turís des del Turrulló*, la jove pintora mamprén i resol un tema no exempt de sèries dificultats».¹²

4. La II Exposició Regional de Belles Arts (1934)

El Cercle de Belles Arts de València solia organitzar cada any al mes de juliol una magna exposició a l'edifici de la Universitat de València del carrer

⁹ AZNAR, Manuel - BLASCO, Ricard, *La política cultural al País Valencià (1927-1939)*, IVEI, València, 1985, p. 57.

¹⁰ *El Camí* 63 (20-5-1933). La nota de la constitució es troba en *El Camí* 64 (27-5-1933).

¹¹ *El Camí* 90 (25-11-1934).

¹² *Ibídem*.

de la Nau, amb el patrocini de l'Ajuntament de València. Curiosament, Teresa Pascual trià una pintura seua sobre el Castell d'Alaquàs, que apareix amb el número 19 en la relació del catàleg.¹³ Per no fer massa llarga la nòmina d'artistes, esmentaré només els pintors que exposaven al seu costat: Joaquim Sorolla, Josep Segrelles, Daniel Sabater, Ferran Escrivà, Cerdà, Luis Felipe Usábal, Eduard Muñoz, Roch Minué, Josep Balaguer, Joan Borràs Casanova, Millano, Farfan de los Godos, Ros, Casimir Gràcia, Enric Cuñat, Maria Palop, Peris Brell, Esteve i Rigobert Soler, entre altres.¹⁴

5. La II Exposició Col·lectiva d'Acció d'Art

Realitzada a la seu de l'entitat entre el 25 de novembre de 1934 i la primera de desembre. La breu crònica d'Enric Navarro Borràs en *La República de les Lletres* ens en dóna una informació sucosa:

«Trenta-vuit obres alegraven els murs del casal del carrer de la Redempció i ens manca espai per a dir moltes coses. Ens limitarem a recordar, sense propòsit de crítica, el que més ens va plaure. Anotem els noms de Joan Borràs i Eduard Muñoz, per a què els retinguen a la memòria els aficionats a la bona pintura. No oblidem, perquè es mantenen en l'encert, Roc Minué, Ginesta, Guillem, Campillo, Cuñat, Peris Aragó i Raga. També un elogi per a Teresa Pascual, a qui haurem d'anomenar mestra molt aviat. Ens agradaren un calvari, de Llovera, i unes escultures de Bolinches i de Mora Cirujeda».¹⁵

6. La III Fira del Dibuix d'Acció d'Art

A la darrerria de juliol de 1935, en el marc de la Fira de Juliol que organitzava l'Ajuntament de València, «Acció d'Art» presentà a la Glorieta quasi un centenar de dibuixos.¹⁶ El crític i artista alzireny Vicent Sanz i Castellanos

¹³ *Exposición Regional de Bellas Artes. Catálogo de las obras*, J. Melià, 1934, p. 20. Encara que en les darreres pàgines d'aquest catàleg hi ha reproduïdes unes quantes pintures de les que s'hi presentaren, no hi consta la del Castell d'Alaquàs. A pesar de la col·laboració de la família, no ha estat possible localitzar aquest quadre.

¹⁴ *El Camí* 124 (28-7-1934), i 125 (4-8-1934).

¹⁵ *La República de les Lletres* 2 (oct.-des. 1934), p. 27.

¹⁶ Tot i que amb algunes reserves, és ben possible que Teresa Pascual també exposara en les anteriors Fires del Dibuix organitzades per Acció d'Art a partir del 1933.

consignava la poca atenció del consistori envers l'entitat i els artistes, entre els quals destaca uns vigorosos apunts d'Antoni Ferrer, les il·lustracions modernes de T. Pla i de Pasqual Llop ben aconseguides, els assaigs de dibuix sintètic de Teresa Pascual i altres treballs poc afortunats d'Ismael Archelós.¹⁷

7. La III Exposició Regional de Belles Arts (1935)

En aquesta mostra, exposada al claustre de la Nau, Teresa Pascual presentà una pintura, «un quadre gran (...), tot en primer pla, una llimera, uns testos, flors, pacientment pintat».¹⁸

Amb ella hi exposà una llarga llista d'artistes més o menys consolidats en diverses disciplines (art decoratiu, arquitectura, escultura, dibuix i pintura), com ara Ricard Boix Oviedo, Teòfil Garcia de la Rosa, Josep Campillo Gimeno, Josep Llopis, Tomàs Fabregat, Rafael Raga, Pancho, els arquitectes Josep Cort Botí i Alfred Baeschlin, Marià Benlliure, Rafael Rubio, Lluís Mora Cirujeda, Carmel Vicent, Josep Mateu, Vicent Navarro, Ernest Marco, Josep Benlliure, Manuel Benedito, Cubells Ruiz, Luis Felipe Usábal, Peris Brell, Mongrell, Joan Bta. Porcar, Manaut Viglietti, Francesc Pons Arnau, Maria Sorolla, Enric Cuñat, Tarín, M. Pinazo, Tarfan de los Godos, Díaz Foxà, Manuel Moreno Gimeno, V. Sanchis, Eduard Muñoz, Valentí Urios, José Ortiz de Gamundi, Cabrera, Carmel Roda, Ricard Verde, Pasqual Roch, Ramon Stolz Viciano, Enric Garcia Carrilero, Daniel Sabater, Vicent G. Novella, Santiago de Les, Andreu Goñi, Romero, Josep Bellver Delmàs, Armand Ramon, Nogales, R. de los Santos, Josep Amérigo i Mellado Guinot.

8. La III Exposició Col·lectiva d'Acció d'Art

Aquesta mostra tingué lloc del 7 al 16 de desembre de 1935, a la mateixa seu «d'Acció d'Art». El crític Vicent Sanz signava una crònica en la revista

¹⁷ *Acció* 62 (3-8-1935).

¹⁸ *La República de les Lletres* 5 (jul.-set. 1935), p. 25-26. La relació quasi completa dels artistes ha estat completada amb *Acció* 63 (10-8-1935), i hi ha disponible el catàleg oficial, de 44 pàgines (Tipografia El Túria, 1935). Segons el diccionari de Francisco Agramunt, en aquest certamen obtingué el primer premi, però en l'extensa crònica de Josep Maria Bayarri dins la revista d'art *Ribalta* (agost de 1935), no apareix entre la relació de premiats.

Acció –portaveu d'Acció Nacionalista Valenciana– ben crítica amb l'obra que havien presentat alguns artistes socis. Pel que fa a Teresa Pascual, Sanz li endreça un elogi dient que «millora cada dia. Les dues que hem vist l'acrediten com a una paisatgista de vàlua per a no molt lluny».¹⁹

Altres artistes que hi exposaren són Josep Balaguer, Enric Ginesta, Regino Mas, Muñoz Orts, Josep Peris Aragó, Antoni Lacasa, Francesc Povo, Francesc Peris, Enric Cuñat, Pasqual Roch, Manuel Jiménez Cotanda i Empar Escrivà.

9. L'Exposició de Bodegons a Acció d'Art

Amb motiu de les festes de Falles de 1936, aquesta entitat organitzà una mostra monogràfica de natures mortes d'estudi ben representativa de totes les tendències i estils, amb una àmplia assistència d'artistes. Hi van participar Josep Benlliure, Maria Lluïsa Palop, Bartolomé Mongrell, Salvador Tuset, Casimir Gràcia, Vicent Abad, Manuel Sigüenza, Pasqual Roch, Santiago de Les, Josep Balaguer, Marcel Furió, Joan Borràs Casanova, Blai Benlliure, Almat, Vicent Barreira, Tomàs Fabregat, Valentí Urios, José Manaut Viglietti, Rafael Estellés Bartual, Julio Peris Brell, Manuela Ballester i Teresa Pascual.²⁰

10. L'Exposició d'art a benefici de les Milícies Populares Antifeixistes

La darrera exposició a València en què he pogut documentar la participació de Teresa Pascual és una mostra benèfica en suport de les milícies en defensa de l'atac feixista, inaugurada amb molt d'èxit el 20 de setembre de 1936 al claustre de la Universitat i oberta fins al 5 d'octubre. En realitat, era l'adaptació en forma de compromís de la «IV Exposició Valenciana de Belles Arts» a les circumstàncies de la guerra, que havia començat dos mesos arrere.

La idea inicial sembla que va nàixer a «Acció d'Art», que a la primeria d'agost de 1936 feia pública una crida a tots els artistes a donar obres per a

¹⁹ *Acció* 81 (14-12-1935).

²⁰ La crònica més extensa es troba en *El País Valencià* (4-4-1936), i una nota breu en *Acció* 95 (21-3-1936).

fer una gran exposició a París, de la venda de les quals s'obtidrien uns fons que serien destinats a les milícies.²¹ Aquell mes d'agost, «Acció d'Art», el Comité Executiu del *Cercle de Belles Arts* de la que havia de ser la «IV Exposició Valenciana de Belles Arts» i «l'Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura» (AIDC) maduraren el projecte i l'AIDC assumí l'organització a València d'una exposició d'artistes valencians.

Vicente Vidal Corella, amb un to no exempt d'un paternalisme que tracta de maquillar, ens reporta que:

«Cerca de trescientas son las obras expuestas por los artistas valencianos, muchas de ellas de gran valor artístico».

*«En esta Exposición no podía faltar el concurso de la mujer en las bellas artes. Y en pintura y en escultura presentan obras interesantísimas y de magnífica belleza artística. Teresa Pascual, Concha Sánchez, María Luisa Palop, Luisa Botet y Conchita Palacios, con sus cuadros, han demostrado conocer perfectamente la técnica de la pintura. Se ve claramente que en esto de la pintura se pintan solas. Porque les dan ciento y raya a más de un artista de chalina y postín, que siempre presentan el mismo cuadro a todas las exposiciones, y que viene a ser siempre un paisaje o una marina pintada en casa».*²²

11. Els treballs durant la postguerra

A banda de les seues aportacions al patrimoni benassalenc, que veurem tot seguit, Francisco Agramunt (1999) documenta la seua participació en el «Certamen de Lo Rat Penat» de l'any 1949, en què va obtindre un primer premi, i posteriorment en la «Biennal del Regne de València» de 1951, a la qual va enviar el quadre *Carrer de Benassal*.²³

En els anys de la postguerra, els seus dibuixos i pintures es convertiren en documents gràfics del patrimoni que havia desaparegut, atesa la brutalitat que imperà a Benassal. Segons Pere-Enric Barreda, per les festes d'agost

²¹ *Verdad* (11-8-1936).

²² *Crónica* (4-10-1936). Cite per l'obra col·lectiva *València, capital cultural de la República (1936-1937). Antología de textos i documents*, Generalitat Valenciana, 1986, p. 105 i 136-143.

²³ *Op. cit.*

de 1941 muntà al poble una exposició de 33 obres (24 olis i 9 dibuixos amb tinta xinesa) que recordaven la pèrdua ocasionada per la guerra. A més, contribuí amb la seua obra a la renovació del patrimoni eclesiàstic, amb l'elaboració dels guions o estendards de sant Roc, sant Cristòfol i del Cor de Jesús, i també amb un quadre de grans dimensions de la Immaculada Concepció per a l'ermita de Sant Roc.

Més avant tornà a col·laborar amb Carles Salvador en la il·lustració d'algunes obres literàries i gramaticals, com ara els díhuit dibuixos publicats en el llibre *Les Festes de Benassal* (Barcino, 1952)²⁴ i les il·lustracions del pòstum *Parleu bé!* (Sicània, 1957). Sobre la primera publicació, Pere-Enric Barreda descriu: «Amb una gran senzillesa, amb una enorme simplificació de traços, però amb una rellevant expressivitat i profunditat, sap captar l'essencial de cada moment festiu, i les seues imatges són com flamerades que il·lustren la ja bella descripció literària».

La seua relació amb Benassal, més o menys intensa a partir de la mort de son pare cap al 1956, no s'interrompé mai. Teresa Pascual va faltar a València el 1995, i els seus hereus volgueren que l'ampli conjunt d'obres sobre aquest poble hi romanguera en un museu estable creat a l'efecte en una casa de propietat familiar, mantinguda sense cap ajut institucional.²⁵

EL CASTELL I EL CONVENT DE L'OLIVAR DE TERESA PASCUAL

Després d'aquella primera exposició organitzada a Benassal l'estiu de 1931, Teresa Pascual diversifica les tècniques pictòriques personals i alterna l'oli amb el dibuix amb tinta xinesa. En una primera etapa, que podem datar en els primers anys 30, es tracta d'un dibuix senzill, esquemàtic, que no repara en els detalls, com es pot comprovar en els dos treballs sobre Alaquàs; temps a vindre, s'hi detecta una evolució notable, amb unes detallades i minucioses peces de maduresa exemplificades en els paisatges urbans de Benassal.

²⁴ N'hi ha una reedició de 1987 a càrrec de la Diputació de Castelló.

²⁵ Barreda conclou dient: "Tot això són manifestacions d'una obra, en conjunt, ben sòlida i amb una riquesa d'expressions i varietat de continguts que la fan ben atractiva a un públic diversificat des d'un gran nombre de punts de vista. En resum, a més, es tracta dels més preclars en qualitat i quantitat dels homenatges gràfics que s'han fet a Benassal, als seus paisatges, monuments, indrets i gent, a la que, en definitiva, havia passat a ésser com la terra nadiua de l'artista". <<http://www.geocities.com/athens/acropolis/2864/pascual.htm>>.

Els dos dibuixos d'Alaquàs aparegueren en la revista setmanal *El Camí*, publicada a València entre el març de 1932 i l'octubre de 1934 a càrrec d'un grup valencianista estable que rebia col·laboracions des de totes les comarques del país. Era dirigida per Joaquim Reig, i hi col·laboraven assíduament Adolf Pizcueta, Enric Navarro Borràs, Francesc Caballero, Pasqual Asins, Carles Salvador, Enric Soler i Godes, i molts altres valencianistes de signe divers. A més de publicar notícies, cròniques, crítiques literàries i artístiques, articles polítics i cursos de llengua per correspondència –dirigits per Carles Salvador–, a partir de 1933 inserí una secció titulada “Paisatges valencians” en què s'estampaven dibuixos de moltes contrades ben nostres.

A més de Teresa Pascual, hi trobem també l'artanenc Joan Tomàs i Martí²⁶ (germà de l'ideòleg del valencianisme agrarista finit l'any 1924, Vicent Tomàs i Martí), l'arquitecte suís Alfred Baeschlin (instal·lat pel 1929 a Godella i viatger incansable per les comarques valencianes), i altres figures destacades com Tomàs Fabregat, Pasqual Roch Minué, Joan Llovera, Pancho, Ricardo García de Vargas, Vicent Arlandis, Eduard Muñoz Orts i Rafel Gómez, entre d'altres. Teresa Pascual és l'única dona que n'hi publica, i amb 11 dibuixos és l'artista que més n'aporta després de Baeschlin. Certament, el dibuix com a il·lustració independent havia adquirit en aquells anys una importància creixent entre les arts i la consideració d'obra d'art *per se*, i a més es difonia en les publicacions periòdiques de l'època. Com hem vist, les col·leccions en carpetes arribaren a originar mostres monogràfiques que interessaven el públic. Fet i fet, és molt possible que algunes d'aquelles il·lustracions d'*El Camí* formaren part de les exposicions artístiques que he esmentat més amunt.²⁷

És justament en la secció “Paisatges valencians” que al llarg de 1934 apareixen els dos dibuixos d'Alaquàs. En el número 117, del 9 de juny de 1934, es publica una peça sense cap altra indicació que “Alaquàs.-Tereseta Pascual”. L'estampa correspon al convent de l'Olivar, regit aleshores per l'orde de les oblates del Santíssim Redemptor, en la qual podem identificar el campanar, l'exterior de la capella amb cúpula i llanterna dedicada sant Francesc de Paula, la tanca exterior i un peiró o creu central hui desapareguts.²⁸

²⁶ Vaig publicar els dibuixos de Tomàs i Martí el 2004, en “Una llegenda espadànica: la conquesta de Castro”, *Butlletí del Centre Excursionista de la Serra Espadà*, núm. 15, p. 12-14.

²⁷ Resulta desconcertant que les monografies actuals sobre l'art valencià esmentades més amunt no parlen de les il·lustracions que aparegueren en *El Camí*, quan en canvi sí que demostren interès pels dibuixos d'altres publicacions valencianes coetànies.

²⁸ BESÓ, Adrià, *Als peus de l'olivera*, parròquia de l'Olivar, 2001, p. 38; i SORIANO BESSÓ, Josep Maria, “Alaquàs en el último tercio del siglo XIX: la instalación de las Religiosas Oblatas en el Convento de la Virgen del Olivar”, *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs* 1, 1981, p. 81-108.

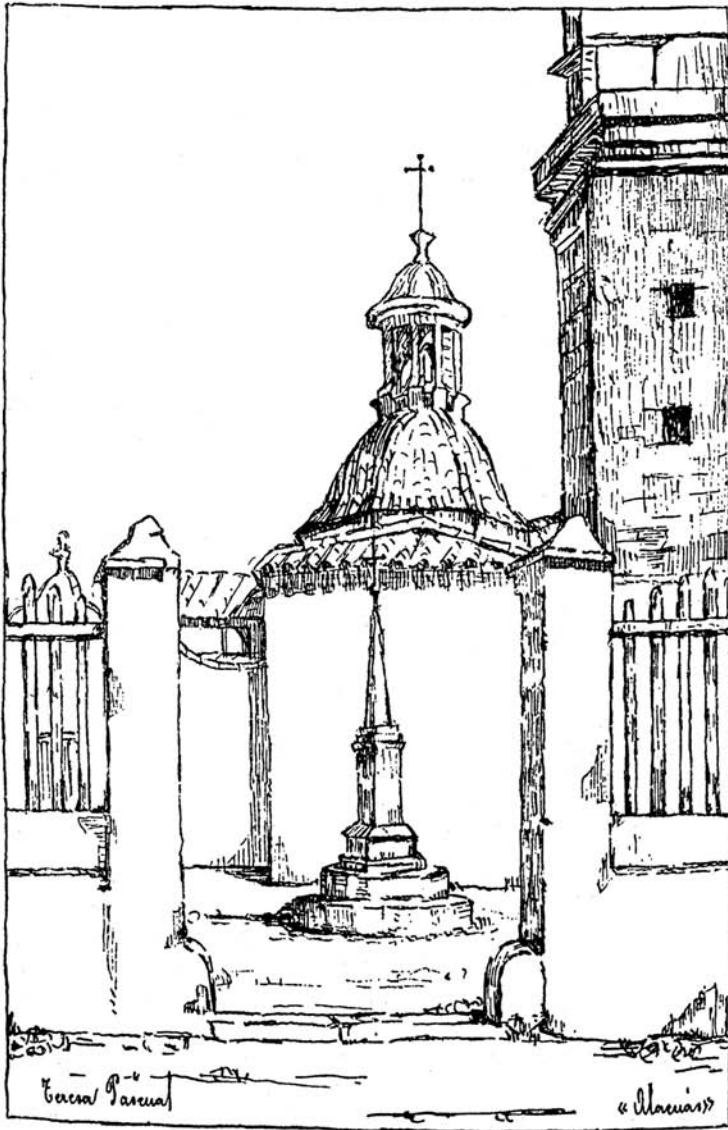
L'altre dibuix es va publicar unes setmanes després, en concret el 7 de juliol de 1934, en el número 121 d'*El Camí*. De línies simples com l'anterior, tot i que més treballat, ens presenta una vista exterior del Castell per la façana est o principal d'entrada i el seu entorn.

No sabem en quines circumstàncies Teresa Pascual visità Alaquàs i realitzà el dibuixos. Tots els que va publicar en *El Camí* representen vistes de detall de Torís (el seu poble natal, on vivia una part de la família materna), Benassal (poble natal de son pare, d'estiueig i adoptiu), Culla (localitat veïna de l'anterior), Montolivet i Alaquàs. No sembla cap casualitat, però, que de la seua mà isqueren en una mateixa temporada aquests dos dibuixos i el quadre del Castell que presentà a la «II Exposició Regional de Belles Arts» (juliol de 1934), com hem vist més amunt.

En qualsevol cas, podem endevinar que el nostre poble va despertar el seu interès i ens llegà dues estampes que es convertiren ja fa temps en documents visuals de la nostra història. En conjunt, aquests dos exemplars ara rescatats són una mostra del treball que desenvolupà una artista que hagué de véncer com pogué les reticències familiars per fer possible una vocació. Sobre la fidelitat a l'original d'aquell temps –al Castell i al temple de l'Olivar– i sobre la satisfacció íntima que generen, judiqueu-ho vosaltres mateixos.

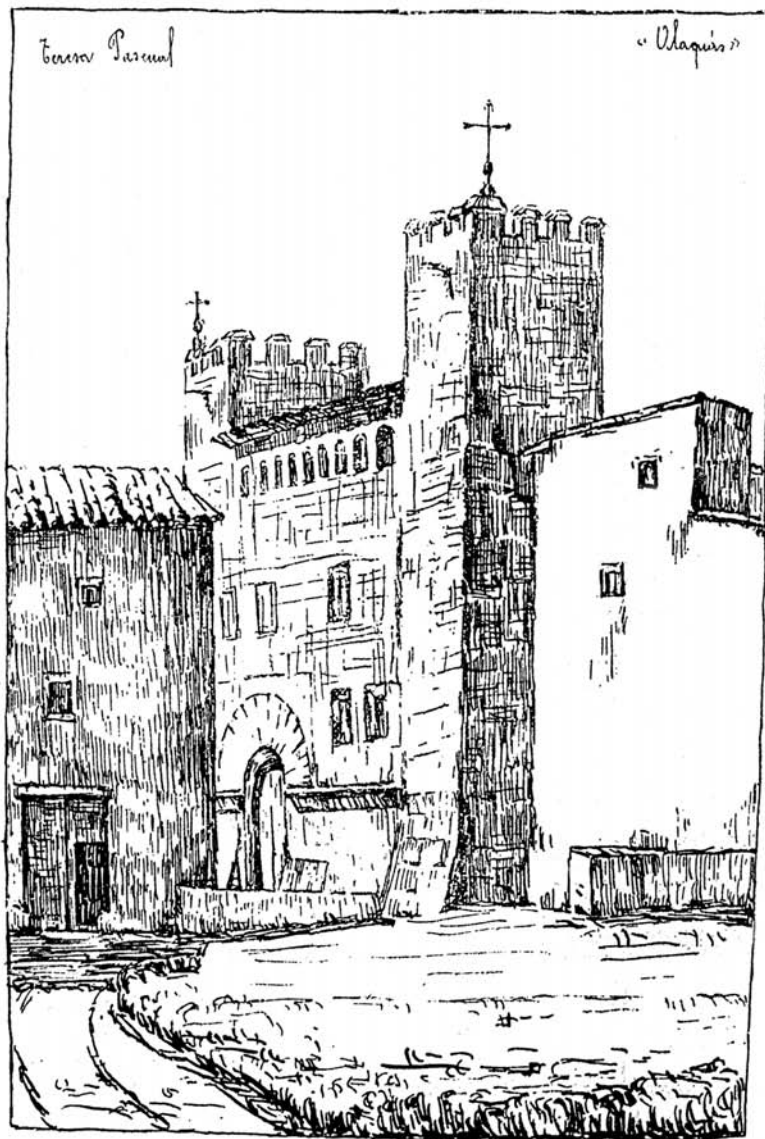
Eslida, primavera de 2007

Paisatges valencians

ALAQUAS.—*Tereseta Pascual*

Paisatges valencians

ALAUQUAS, per Teresa Pascual

